

บทนำภาคภาษาไทย

หนังสือวิมุตติมรรคเป็นวรรณคดีบาลีประเภทพระกรรมพิเศษที่อธิบายไตรสิกขาคือศีล สมาธิและปัญญาอันเป็นวิมุตติมรรค(ทางแห่งความหลุดพ้น) หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับศึกษา และปฏิบัติธรรมซึ่งแต่งก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกันคือคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคมีชื่อว่าพระอุปติสเถระ ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาโถสันนิษฐานว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคคือ พระอรหันต์ อุปติสสะชาวลังกาผู้ชำนาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรัวารของพระวินัยปิฎก^๑ ท่าน มีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวรมหาผู้ครองราชย์ในลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓

ท่านภิกษุญาณโมลีได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรคที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษ ว่ายังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์อุปติสสะผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือกว่าวิมุตติมรรค แต่งก่อนวิสุทธิมรรคและน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย^๒ ศาสตราจารย์พาปัทกล่าวไว้คล้ายกันว่า พระอุปติสเถระเป็นชาวอินเดีย และรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย^๓

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นข้อยุติว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวลังกาหรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน ก็คือว่า พระอุปติสเถระได้รับรจนาวิมุตติมรรคก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์จะได้รับรจนาวินสุทธิมรรค และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวินสุทธิมรรค

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทธโฆสาจารย์จะได้อ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรค หลายครั้งแต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิสุทธิมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของ อาจารย์บางพวก เช่นเมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า “อาจารย์บางพวก กล่าวว่า จริยา ๓ ข้างต้นนั้นมีอาจิณกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุ และมีธาตุและโทษเป็นต้นเหตุ (ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพวจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจวทฺตติ)”^๔

พระธรรมปาละผู้รจนา *ปรมัตถมัญจสุทวิสุทธิมคคัมภี* กออธิบายคำว่า *อาจารย์บางพวก* ที่พระพุทธโฆสาจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่พระอุปติสเถระผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ไว้ในคัมภีร์

วิมุตติมรรค (เอกจเจติ อุปติสฺสเถรํ สนฺตยาหา. เตน ทิ วิมุตติมคฺเค ตถา วุตฺตํ)^๕

พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า มีจริยา ๑๔ ประการ (เกจิ ปน รากาทีนํ สํสฺสคฺสนฺนิปาตวเสน อปราปี จตฺสโส ตถา สทฺธาทินฺนติ อิมาทิ อฏฺฐหิ สทฺธิ จุทฺทส อิจฺจนฺติ)^๖ ผู้อ่านจริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคนี้จะพบว่า พระอุปติสเถระกล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า อาจารย์บางพวก ที่พระพุทธโฆสจารย์หมายถึงก็คือ พระอุปติสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์จึงไม่เอ่ยถึงหนังสือวิมุตติมรรคเลย? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือว่า พระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรค เพราะถูกพระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในเวลานั้นสำนักมหาวิหารนั้นเป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคีรีวิหาร^๗ ซึ่งอธิบายธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่าสำนักอภัยคีรีวิหารยอมรับมติบางประการที่ปรากฏในวิมุตติมรรค จนกระทั่งพระเถระแห่งมหาวิหารเข้าใจว่าวิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ตัวอย่างประการหนึ่งในเรื่องนี้ก็คือวิสุทธิมรรคถือว่าอุปาหารรูปมี ๒๔ ประการ ขณะที่วิมุตติมรรคถือว่า อุปาหารรูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรคเพิ่มชาติรูปและมิตฺฐรูปเข้ามา (ดูหน้า ๒๑๗) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธโฆสจารย์กล่าวว่า ตามมติของอาจารย์บางพวกมีมิตฺฐรูป (เอกจฺจนํ มเตน มิตฺฐรูป)^๘ และพระพุทธโฆสจารย์ได้ปฏิเสธมตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมิตฺฐรูปไว้ในวิสุทธิมคฺคมหาฎีกา และให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า อาจารย์บางพวก หมายถึงพวกอภัยคีรีวิหาร (เอกจฺจนฺนติ อภัยคีรีวาสินี)^๙

เนื่องจากพระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการ เพื่อการยอมรับของพระเถระสำนักมหาวิหาร จึงเป็นไปได้ว่าท่านจงใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์วิมุตติมรรคซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ทั้งนี้ก็เพื่อความสบายใจของพระเถระสำนักมหาวิหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อมาถึงการอธิบายธรรมโดยทั่วไปแล้ว วิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะอันแตกต่างวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็นดังที่ภิกษุญาณโมลิกกล่าวไว้ว่า การที่วิมุตติมรรคมีทัศนะอันเป็นที่ยอมรับของฝ่ายอภัยคีรีวิหารนี้ไม่ได้หมายความว่าวิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้เคียงกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคและสำนักอภัยคีรีวิหารอาจจะอ้างคัมภีร์จากที่มาเดียวกันจึงมีทัศนะพ้องกันและทัศนะที่วิมุตติมรรคยอมรับก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรค

ไม่ได้เสนอแนวคำสอนที่เป็นของมหายานแต่อย่างใด การตีความธรรมของคัมภีร์นี้ยังคงอยู่ในกรอบของหินยานหรือเถรวาทนั่นเอง^{๑๐}

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่าการอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เชิงอรรถที่นำมาอ้างอิงทำเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่าผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกันมิได้หมายความว่าคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือวิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน

ต่อไปนี้เป็นประเด็นเปรียบเทียบบางประการระหว่างวิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค

๑. วิมุตติมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้งสำหรับขยายความ

ศีล สมาธิ ปญญา จ วิมุตติ จ อนุตตรา
 อนุพุทธา อิม ธมฺมา โคตเมน ยสฺสสินา
 พระโคตมผู้มียศได้ตรัสธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา
 และวิมุตติอันยอดเยี่ยม^{๑๑}

วิสุทธิมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้ง

ศีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ
 อาตปปี นิปกโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏํ
 ภิกษุผู้ฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ดำรงอยู่ในศีล
 อบรมจิตและปัญญา ฟังทางซึ้งนี้ได้^{๑๒}

๒. วิมุตติมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๒ บท ส่วนวิสุทธิมรรคแบ่งออกเป็น ๒๓ บท แม้จำนวนบทจะมากกว่ากัน แต่คัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายธรรมไปตามลำดับเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละบทต่อไปนี้

วิมุตติมรรคบทที่ ๑-๒ (นิทานกถา ศีลปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑ (ปัญหาพยากรณ์วณณา ศีลนิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๓ (อรรถปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๒ (อรรถนิเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๔-๗ (สมาธิปริจเฉท กัลยาณมิตรปริจเฉท จริยาปริจเฉท
กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๓ (กัมมัฏฐานัคคทณนิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๘ (กัมมัฏฐานปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๔-๑๑
(ปฐมวิกสิณนิตะ เสสกลินนิตะ อสุภกัมมัฏฐานนิตะ ฉอนุสสตินิตะ อนุสสติกัมมัฏฐานนิตะ
พรหมวิหารนิตะ อารูปนิตะ สมาธินิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๙ (อภิญาปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๒-๑๓ (อิทธิ
วิธินิตะ อภิญาณนิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐-๑๑ (ปัญญาปริจเฉท อุบายปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรค
บทที่ ๑๔-๑๗ (ขันธนิตะ อายตนะตุนนิตะ อินทริยสังจันนิตะ ปัญญาภูมินิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ (สังจญาณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๘-๒๓
(ทิวฐีวิสุทธินิตะ กังขาวิตรณวิสุทธินิตะ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตะ ปฏิทาญาณ-
ทัสสนวิสุทธินิตะ ญาณทัสสนวิสุทธินิตะ ปัญญาภาวานิสังสนนิตะ)

เป็นที่น่าเสียดายว่าวิมุตติมรรคฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีน
ที่ท่านพระติปิฎกสังฆปาละแห่งฟูนานได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช
ต่อมาพระเอฮารา(N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกายนิจเร็นในญี่ปุ่นร่วมกับพระโสมเถระ(V.E.P.
Pulle)และพระเขมินทเถระ(G.S. Prelis)แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือว่า The Path
of Freedom และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ในการแปลวิมุตติมรรคฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยครั้งนี้ คณะผู้แปลประสงค์จะ
รักษารสวรรณคดีบาลีอันเป็นภาษาเดิมที่พระอุปติสเถระรจนาไว้ ดังนั้น การแปลจึงยังคงใช้
ศัพท์ธรรมภาษาบาลีจำนวนมาก ทั้งนี้ก็ด้วยความหวังว่า สักวันหนึ่งอาจมีการแปลวิมุตติมรรค
กลับสู่ภาษาบาลีดั้งเดิม และนั่นจะช่วยให้วิมุตติมรรคกลับมาแพร่หลายในโลกพระพุทธศาสนา
อีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งแต่เดิมแต่งเป็นภาษาสันสกฤตและสูญหายไป
ชาวพุทธทั่วโลกยังมีโอกาสศึกษามิลินทปัญหาทุกวันนี้ก็โดยอาศัยฉบับภาษาบาลีที่มีผู้แปลถ่าย
ทอดมาจากฉบับภาษาสันสกฤตนั่นเอง

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)